

לעולם אל תחשבו שאין לכם זמן לעזור לאדם במצוקה הזקוק לכם

הרב פרופ' יונתן זקס

לפני שנים רבות, אשתי איליין ואני נסענו להרי קטסקיל, יעד חופשות הקיץ הפופולרי של יהודי ניו-יורק מזה שנים, והנהג שלקח אותנו סיפר לנו על חוויה שחוהה שם. ביום שישי אחד אחר הצהריים, סיפר, הוא נסע להצטרף אל משפחתו שנפשה באזור, וראה אדם חובש כיפה גוחן על מכוניתו בצד הכביש. אחד הצמיגים היה שטוח, והוא עמד להחליף אותו.

הנהג שלנו עצר בשולי הכביש, ניגש לאיש, עזר לאיש להחליף צמיג, ואיחל לו "גוד שאבס". האיש הודה לו, הסיר את הכיפה ושם אותה בכיסו. הנהג שלנו נעץ בו בוודאי עיניים תוהות, שכן האיש פנה אליו והסביר: "שמע, אני לא יהודי. אני פשוט יודע שאם אני שם על הראש את הדבר הזה", והוא הצביע על הכיפה, "תמיד יעצור איזה יהודי ויעזור לי".

בשבתות כי תצא אני נזכר לפעמים בסיפור הזה, למקרא הפסוק "לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם. הקם תקים עמו" (דברים כב, ד). לכאורה, פרט קטן בפרשה הגדושה בשלל מצוות. אך זהו פסוק המלמד אותנו כיצד צריכה להיראות חֶבֶרֶת-בְּרִית. האנשים בחברה כזו הם שכנים טובים, הנכונים לעזור גם לזר במצוקה. הם דואגים לרווחת הזולת. כשהם רואים מישהו זקוק לעזרה הם לא ממשיכים ללכת כאילו לא ראו דבר.

חכמינו נחלקו באשר לטעמה של המצווה. היו שאמרו כי ביסודה עומדת הדאגה לרווחת הבהמה – החמור או השור – ושמן הפסוק הזה אפשר להסיק שאיסור צער בעלי חיים הוא איסור מן התורה¹. אחרים, ובולט ביניהם הרמב"ם, סברו שתורף העניין הוא רווחתו של ה"אח", בעליה של הבהמה, הדואג פן ייאלץ להישאר עם הבהמה על אם הדרך, חשוף לסכנות²; מילת המפתח פה, לפי קריאה זו, היא "בדרך". בימי קדם, הדרכים היו בחזקת סכנה.

חז"ל דנו גם בשאלת היחס המדויק בין מצווה זו לבין אחותה שבספר שמות, הדומה לה אך איננה זהה לה, "כי תראה חמור שונאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו" (שמות כג, ה). מה קודם למה, עזרה להקמת "חמור אחיך" או "חמור שונאך"? התשובה: חמור שונאך. הטעם: התורה רוצה שאדם "יכוף את יצרו", כלומר ילמד להתגבר על רגש האיבה ויהפוך אויב לאוהב³. יש כאן אבחנה חשובה: ואהבת לרעך – ועזרת לשונאך. אפשר לדרוש מאדם לעזור לשונאו, ואפילו להעדיף זאת על פני עזרה לאוהבו, כי יש לכך ערך חינוכי; לעומת זאת, כאשר הדברים אמורים לא בעזרה אלא באהבה, התורה מצווה על אהבת הרע ולא על אהבת השונא. ציווי לאהוב את האויב מנוגד לטבע האדם. כל אימת שניסו אותו הוא חולל טרגדיות של שנהא ארוכת שנים.

הכלל, כדברי הרמב"ם, הוא לעשות למען אדם במצוקה את מה שהיינו עושים למען עצמנו לו נקלענו למצבו. "כל שאילו הייתה שלו, היה טוען ופורק – הרי זה חייב לטעון ולפרוק בשל חברו". אבל, ממשיך הרמב"ם, טוב אף יותר לזנוח שיקולים של כבוד, לנהוג מידת חסידות ולעשות "לפנים משורת הדין: אפילו היה הנשיא הגדול וראה בהמת חברו רובצת תחת משא של תבן או קנים וכיוצא בהן, פורק וטוען עימו"⁴.

כל זה הוא חלק ממה שהסוציולוגים בני זמננו מכנים "הון חברתי": הון שאינו כסף וזהב, כי אם משאבים של אמון בתוך חברה. בעל הון חברתי הוא זה היודע כי הוא מוקף באנשים שאכפת להם ממנו: ששיבו לו אבדות (על מצוות השבת אבדה ראו בפסוקים

שמיד לפני הפסוק על השור והחמור הנופלים בדרך – דברים כב, א-ג), שיזעיקו עזרה אם הם מזהים פריצה לביתו או למכוניתו, שישימו עין על ילדיו ויזהירו במקרה סכנה, ושיתרמו, באופן כללי, לשכנות הטובה – שהיא ממרכיביה העיקריים של חברה טובה.

על מצבו של ההון החברתי בזמננו הרבה לכתוב הסוציולוג מאוניברסיטת הארוורד רוברט פטנאם. במאמר מפורסם שכותרתו "באולינג לבד", ולאחר מכן בספר באותה כותרת⁵, הוא התרה על ירידה חדה בהון החברתי בתקופתנו. סמל לכך הוא מצא בעובדה שיותר ויותר אנשים הולכים לגלגל כדורים באולמות הכדורת, הבאולינג, אבל פחות ופחות עושים זאת במסגרת קבוצות וליגות. בעיניו הדבר מתמצת את האינדיבידואליזם של החברה בת זמננו ואת הצל המלווה אותו – הבדידות.

כעבור עשר שנים, בספר מרתק לא פחות ושמו "חסד אמריקני"⁶, הוא סייג את טענתו. ההון החברתי חי וקיים גם בארה"ב – אבל במקומות מסוימים, הלא הם קהילות דתיות: בתי תפילה שעדיין מאגדים אנשים יחדיו בתחושת שייכות ובאחריות הדדית.

המחקר המקיף שהוא ערך בארה"ב בין השנים 2004 ו-2006 העלה שאנשים ההולכים בקביעות לכנסייה או לבית הכנסת נוטים יותר לתרום כסף למטרות צדקה, גם מטרות צדקה שאינן דתיות. הם גם נוטים יותר להתנדב, לתת כסף לדרי רחוב, לתת תשר גבוה לעוזרים בחנויות, לתרום דם, לעזור לשכניהם בעבודות בית, לבלות זמן עם אנשים המרגישים מדוכאים, לתת לנהגים אחרים לעקוף אותם, להציע את מקום הישיבה שלהם לזרים ולעזור לאנשים למצוא עבודה. אמריקנים דתיים נוטים הרבה יותר מבני ארצם החילוניים לתת לאחרים מזמנם ומכספם – בתוך הקהילות שלהם ומחוצה להן כאחד.

נוכחות סדירה בבתי התפילה התגלתה כמנבא הטוב ביותר לאלטרואיזם ולאמפתיה: טוב יותר ממדדים של חינוך, של גיל, של הכנסה, של מגדר ושל גזע. דת יוצרת קהילה, קהילה יוצרת אלטרואיזם, ואלטרואיזם מכוון אותנו הלאה מן העצמי, אל עבר הטוב המשותף. פטנאם מרחיק לכת ומשער שאתאיסט ההולך דרך קבע לכנסייה (למשל, כי אשתו הולכת לשם) ייטה להתנדב בבתי תמחוי יותר מדתי מאמין הנוהג להתפלל לבדו. יש משהו באווירת ההשתייכות הנרקמת בקהילה הדתית ההופך אותה למתרגלת צמודה של אזרחות טובה ושכנות טובה.

האומנם לדתיות עצמה יד בדבר? ניסוי מפורסם מערער על כך. זהו ניסוי "השומרוני הטוב" שערכו בתחילת שנות השבעים שני פסיכולוגים חברתיים מאוניברסיטת פרינסטון, ג'ון דארלי ודניאל בֶּטְסוֹן⁷. השומרוני הטוב הוא משל המופיע בברית החדשה על אדם פשוט העוזר לקורבן שוד שהוא רואה בדרך, בעוד אנשים בעלי מעמד חברתי גבוה יותר, כוהן ולוי, מתעלמים ממנו. החוקרים גייסו להשתתף בניסוי סטודנטים מהסמינר ללימודי דת בפרינסטון. תחילה העבירו להם שאלונים שמהם אפשר היה ללמוד על האופי של דתיותם ועל המניעים שלהם בבחירת לימודי הדת. או-אז אמרו להם להכין דרשה על תפקידו של כומר. מחציתם תודרכו לבנות את הדרשה סביב משל השומרוני הטוב. מחציתם האחרת לא.

בשלב השני נתבקשו משתתפי הניסוי ללכת ולומר את הדרשה בפני קהל המחכה להם בבניין בקרבת מקום. לחלק מהם נאמר שהם מאחרים, לאחרים נאמר שרק אם ייצאו מיד לדרך יגיעו בזמן, ולקבוצה שלישית נאמר שאין שום סיבה למהר. המשתתפים, מכל הקבוצות, לא ידעו שהנסיינים הכמינו במסלול הליכתם אל הבניין השני שחקן שיגלם אדם שהתנגש בדלת, שוכב נאנח ומשתעל: שכפול של המקרה ממשל השומרוני הטוב. הם ראו את השחקן וחשבו שזהו מקרה אמיתי. האם ניגשו לעזור?

ובכן, בין הסטודנטים שהכינו דרשה על משל השומרונים הטוב לבין אלו שהכינו דרשה אחרת לא היה הבדל בשיעור הניגשים לעזור למסכן. גם בין אלה שדתייתם ערכית לבין אלה הלומדים תיאולוגיה ממניעים חומריים לא היה הבדל. ההבדל היחיד במידת העזרה ל"פצוע" היה בין אלה שחשבו שהם עלולים לאחר לבין אלה שנאמר להם שאין צורך למהר. וכך, בכמה וכמה מקרים, סטודנטים שהיו בדרכם לשאת דרשה על השומרונים הטוב עשו תוך כך בדיוק את מה שמשל זה מטיף נגדו: התעלמו מפצוע בדרך. היו מהם שאפילו "דרכו על הפצוע בחפזו, פשוטו כמשמעו."

העניין כאן איננו בכך שיש אנשים אשר נאה דורשים אך אינם מקיימים.⁸ מסקנתם של החוקרים עצמם הייתה שאין להסיק מערכים דתיים, מחשבות דתיות או עיסוק בתכנים רעיוניים של עזרה לזולת על מידת הנטייה לעזור לזרים במצוקה – אלא שהכול תלוי בפנאי ובחובות מתנגשות. הסטודנטים הממהרים אולי רצו לעצור ולעזור אך ידעו שמחכה להם קהל שלם – והרגישו שחובתם כלפי הרבים גוברת על חובתם כלפי האחד.

ובכל זאת, הניסוי עוזר לנו להבין את הניסוח המיוחד של הפסוק, "לא תִּרְאֶה ... וְהִתְעַלְמָתָּ". אם רואים לא מתעלמים. גם אם אתם נתונים בלחץ זמן, אם אתם רואים אדם הזקוק לעזרה אל תמשיכו ללכת כאילו כלום.

חשבו על רגע שבו שיוועתם לעזרה, וחבר או זר בא לעזרתכם. האם מקרים כאלה נשארים בזיכרון? כמובן. הם חיים בתודעתנו שנים על שנים, ובכל פעם שאנחנו חושבים עליהם שוטפת את נפשנו נהרה של נועם וכמו אומרת לנו: העולם, ככלות הכול, איננו מקום רע כל כך. וזה הרעיון משנה-החיים שלנו: לעולם אל תחשבו שאין לכם זמן לעזור לאדם במצוקה הזקוק לכם. הרי דווקא עכשיו, במסווה של עיכוב, נקרתה לכם הזדמנות להשקעת-זמן בעלת תשואה נדירה. אתם תשקיעו רגע, אך השפעתו הברוכה תימשך כל ימי חייכם. "מִיֵּטֵב סִגְלֵת חַיִּי אָדָם יִשָּׂר", כתב המשורר ויליאם וורדסוורת, היא "מְחֹזֵת קִטְנוֹת, שְׂכּוּחוֹת, זִוְטוֹת חֶסְרוֹת כְּנֹי, נְעֻלְמוֹת, שֶׁל אֶהְבֶּה וְחֶסֶד".⁹

¹ראו בבא מציעא לא ע"א.

²משנה תורה, הלכות רוצח ושמירת הנפש יג, סעיפים ב ובייחוד יד.

³בבא מציעא לב ע"ב; ראו גם תוספות, פסחים קיג ע"ב.

⁴הלכות רוצח ושמירת הנפש יג, סעיף ד.

⁵Robert Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000.

⁶Robert Putnam, David E. Campbell, and Shaylyn Romney Garrett, *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*. New York, NY: Simon & Schuster, 2010.

⁷J. M. Darley & C. D. Batson, "From Jerusalem to Jericho: A study of situational and dispositional variables in helping behavior", *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(1), 1973, 100-108.

⁸ראו תוספתא יבמות ח, ז; בבלי יבמות סג ע"ב.

⁹בשירו "שורות שנרשמו מיילים ספורים במעלה טינטרן אבי". מאנגלית: אריה סתיו. בתוך סתיו, *שבעה שערי שירה*, תל-אביב: תמוז, 2005, כרך ג, עמ' 216.